

ZGurbanimobilijarij

Ova publikacija je ishod izložbe ZG urbani mobilijarij održane u galeriji Hrvatskog dizajnerskog društva 2010. Pod pretpostavkom nedovršenosti dizajnerskog pristupa estetici i kulturnim vrijednostima zagrebačkog urbanog namještaja i gradskih mikro-infrastruktura, publikacija istražuje koliko često ovakva servisna podrška pomaže profiliranju identiteta specifičnih urbanih uvjeta – ponekad čak dramatično utječući na socio-urbanu dinamiku Zagreba.

ZGurbanimobilijarij

Zagrebački urbani mobilijarij

Biblioteka: Urbana slikovnica (2)

Izdavači: Analog, Zagreb / Hrvatsko dizajnersko društvo (HDD), Zagreb / Udruga za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII), Zagreb

Godina izdanja: 2013.

Autori: Luciano Basauri, Dafne Berc, Dominko Blažević, Jana Dabac, Sonja Leboš

Prelom: Dafne Berc, Luciano Basauri

Lektura: Dafne Berc, Sonja Leboš

Tisak: Cerovski print boutique, Zagreb

Naklada: 3 primjerka

Podrška Analog / UIII / HDD / Gradski ured za obrazovanje, kulturu i sport, Zagreb

Ukoliko nije drugačije navedeno sav sadržaj ove publikacije licenciran je kao *Copyleft*. Prava za korišteni fotografski materijal zadržavaju autori fotografija i institucije iz kojih materijal potiče.

Fotografije Dafne Berc, Luciano Basauri, Dominko Blažević i Jana Dabac, osim:

Stranice 11, 15, 21, 25: Arhiv Tošo Dabac, Zagreb / Stranice 18, 24: Negra Nigoević

SADRŽAJ

4	Dominko Blažević: Znakovi grada
8	Sonja Leboš: Najvitalnije pitanje urbane antropologije: <i>kako</i> živimo zajedno?
29	Zagrebački urbani mobilijarij
200	Luciano Basauri i Dafne Berc: Par premisa urbanog upravljanja
205	O autorima

Vanjski znakovi grada nekoć su bili zidine i vrata, njegov identitet bio je prepoznatljiv prvenstveno kroz zatvorenost i obrambeni aspekt utvrde. Danas je gotovo suprotno: zanemarimo li ekonomsku diskriminaciju i isključivost, gradovi se definiraju i diče razinom svoje otvorenosti, uređenosti, prepoznatljivošću svog *branda*.

Ipak, što uopće jedan grad čini gradom, umjesto selom? Postojanje pločnika i semafora? Koševi za smeće i javna rasvjeta? Putokaz za 'CENTAR'? Koji elementi onoga što općenito zovemo infrastrukturom komuniciraju gradskost i na koji način?

Ovom publikacijom, kao i izložbom koja joj je prethodila, pokušava se ukazati na trenutno stanje zagrebačkog urbanog mobilijara, u namjeri da se, prije svega, podigne razina javne osviještenosti i artikulira otvorena diskusija.

Većina zagrebačkih gradskih četvrti raspolaže zamjetnim budžetima za tzv. male komunalne akcije. Dosad se njima nabavljala generička

urbana oprema. Je li moguće ta sredstva mobilizirati, usmjeriti ih za izradu prototipova urbane opreme od strane lokalnih produkt-dizajnera? Kako to postići? Uvjereni smo da to nije nemoguće: uz ulog relativno malih sredstava, s nekolicinom dobro osmišljenih i prostorno uklopljenih elemenata mogu se znatno unaprijediti gradski prostori, funkcionalno i oblikovno, ali i u smislu njihovog identiteta – bilo kreiranjem novog ili redefinicijom postojećeg.

Otvaraju se dodatna pitanja: jesu li elementi urbane opreme

dijelom one nevidljive 'arhitekture pozadine', ili je njihova važnost disproporcionalna njihovoj pojavnosti i vizualnoj glasnoći i uočljivosti? Treba li ih oblikovati u skladu s kvartom i stilom arhitekture koja ih okružuje ili ih valja standardizirati na razini grada? Odnosno, na koji se način razlikuju elementi koji komuniciraju gradskost uopće od elemenata koji komuniciraju gradskost određenog grada, tj. specifičnog kvarta?

Nadalje, kako se pri promišljanju većine spomenutih elemenata radi i o kombinaciji urbanističkog

i arhitektonskog projektiranja, te grafičkog i produkt dizajna, kako potaknuti interdisciplinarnu suradnju koja je nužna za smislen i kvalitetan rezultat? Kako pomiriti ambicije dizajnera i ostalih 'proizvođača grada' sa željenom niskom proizvodnom cijenom, lakoćom održavanja, otpornosti na vandalizam i zub vremena?

Ova publikacija pokušava dakle iznaći odgovore upravo na ova i slična pitanja, ili bar postaviti okvir za neka buduća pitanja, neke buduće projekte, neki budući grad.

Sonja Leboš

NAJVITALNIJE PITANJE URBANE ANTROPOLOGIJE: KAKO ŽIVIMO ZAJEDNO?

Povod ovom pokušaju dijakronog uvoda u vizualni prikaz suvremene tipologije onoga što nas u zagrebačkom urbanom prostoru okružuje pod zajedničkim nazivom urbani 'mobilijarij' dvojakog je karaktera. Prvenstveno je to koncept pristupa temi 'Urbani mobilijarij' kako ga je naznačio Luciano Basauri, jedan od autora istoimene izložbe postavljene u suradnji i u prostoru Hrvatskog dizajnerskog društva u proljeće 2010. godine, a odnosi se na dizajn urbanog mobilijara kao danas vitalnog segmenta (u Zagrebu, ali i drugdje) dizajna urbanog *management*-a. Potom, radi se o uvidu u jedan mikro-djelic ostavštine Toše Dapca i izlaganju u okviru Četvrtih dana fotografije Arhiva Toše Dapca 2012. godine pri čemu se tema povijesnosti urbanih cjelina ocrtala kroz imaginaciju dijaloga između Toše Dapca i Fedora Kritovca, dva velika ljubitelja i kritičara zagrebačke svakodnevice. Ostavština Toše Dapca upravo u ovom segmentu proučavanja grada pruža dubinu vizualno-retrospektivnog zora u gradsko tkivo te razotkriva kvalitetu tog fizičkog volumena zasićenog

vremenitošću. Vremenitost, ujedno i sinonim urbanog palimpsesta⁰¹, u slučaju zagrebačkog prostora svakako navodi na osnovnu potku, a to je iščitavanje povijesti upravljanja urbanim prostorom Zagreba kroz njegovu opredmećenost, čemu fotografije Toše Dapca, kao i vizualno i tekstualno nasljeđe Fedora Kritovca, pružaju intenzivan poticaj.

Upravljanje urbanim prostorom pokušavam reificirati kao političku kategoriju, pri čemu je osnovno pitanje pitanje radikalne simultanosti⁰² obitavanja i kretanja

u zajedničkom prostoru grada, odnosno pitanje: **kako** živimo zajedno? Dizajn urbanog mobilijara se pritom otvara kao mogućnost stvaranja komunikacijskih i akcijskih sučelja navigacije takve radikalne simultanosti obitavanja i kretanja ljudi unutar konsolidiranog gradskog tkiva i međuprostora napunjenih **predmetima** i ansamblima **predmeta** koji su ovdje usustavljeni u tipologije, a čije (pre) oblikovanje ovom publikacijom iniciramo. **Predmeti** (ili objekti) unutar kulturnih mreža živog i ne/živog⁰³ istovremeno su rezultat kompleksnih procesa autorskog

i kolektivnog ljudskog rada i posljedični aktivni čimbenik akcija mnoštva ljudi u urbanom prostoru⁰⁴.

Upravo zbog te radikalne simultanosti prisutnosti⁰⁵ i djelovanja brojnih aktera, urbani 'mobilijarij' u javnom urbanom prostoru ima daleko kompleksniju zadaću no što je to uloga mobilijara u osobnim i intimnim interijerima (iako ni to nije banalan zadatak). Na temelju tih premisa i vizualnih predložaka moguće je donekle nazrijeti društvene procese u urbanom prostoru Zagreba od formativnog razdoblja nastanka modernog, higijenski promišljenog grada⁰⁶, preko izuzetno razvojno-intenzivnog razdoblja međuraća, naizgled mirnodopskog⁰⁷ socijalističkog Zagreba, kraja 20. stoljeća obilježenog ignoriranjem prigušenih odjeka rata iz ostatka države i regije, do današnjih dana. Naravno da se ovdje radi o jednom zamahu perom koji tek ocrtava moguće bitno polje interakcije urbanoloških, vizualno-antropoloških i ergonomijskih istraživanja i prakse inovativnog oblikovanja urbanog mobilijara koja u prostoru

potpis pod sliku - sivo

grada Zagreba što prije mora zamijeniti tendenciju kojoj svjedočimo posljednjeg desetljeća, a to je uvoz i instaliranje generičke opreme⁰⁸ koja ne samo da nagrđuje grad, već kroz zanemarivanje urbanih metaboličkih procesa onemogućava njegovu vitalnost i kontinuitet vremenitosti koja ga određuje⁰⁹. Generacije domaćih, formiranih arhitekata, dizajnera, antropologa, sociologa, urbanologa koji još nisu dobili priliku da su-oblikuju grad, ali i studenata i studentica koji će se tek formirati, mogući su nositelji pro-aktivnijeg odnosa spram pitanja urbanog

mobilijskog kao sučelja upravljanja urbanim sredinama. Naravno, domaći dizajn bi trebao inicirati i domaću proizvodnju te potaknuti posustale obrte. Iako ovo pitanje lokaliziramo na studiju slučaja grada Zagreba, ono je zapravo globalnog karaktera – baš kao što je to i situacija hegemonijskog modela upravljanja urbanim.

Izbor primjera kojima su ocrtane epohe proizlazi iz arhivskog istraživanja i literature, s time da sam unutar svake epohe pokušala iznaći najilustrativnije slučajeve za relacije opredmećivanja prostora i

društveno-političkih okolnosti.

DIS-KONTINUITET HEGEMONIJSKOG MODELA UPRAVLJANJA ZAGREBOM: OD FORMATIVNE TRANSNACIONALNE KOSMO-POLITIJE DO NACIONALNE METROPOLE

Kraj 19. stoljeća vrijeme je geneze Donjeg grada koji je i danas središnji organski dio Zagreba. Politička previranja nastajala su tada u polju napetosti između ideologija nacije i kozmopolisa, odnosno nadnacionalnog carstva Habsburgovaca i težnji za nacionalnim samoodređenjem koje su potresale i brojne druge narode (npr. češki, mađarski ili slovenski). Nacionalni i regionalni centri poput Zagreba prvenstveno su bili nositelji administrativno-političkih funkcija, dok se ekonomski 'razvoj' bilježi tek početkom stoljeća i naročito između dva rata. 'Razvoj' je zapravo vrlo neprikladna riječ za polarizaciju društvenih odnosa u Evropi, koja se, kao i uvijek, najbolje očitovale u prostoru. 1870ih, uz pozitivne modernizacijske tekovine, u Zagrebu

dolazi i do špekulacije zgradama i građevinskim zemljištem. U tom smislu regeneracija metropole fenomen je koji treba gledati i kroz prizmu stvaranja podloge za nacionalne transformacije i kroz prizmu historicizma kao eklekticizma koji novoj buržoaziji omogućava da izvrši apropijaciju nad identitarnim simbolima srednje Evrope od srednjeg vijeka do baroka. Iako Zagreb obiluje reprezentativnim primjerima historicističke kulture koju, opet, ne treba svoditi na trivijalnost pastiša, ipak je dobro poznata činjenica da su brojne zgrade koje su odredile neke elemente identitarne podloge grada zapravo generički proizvodi arhitekata koji su djelovali širom transnacionalnog carstva. Takav je slučaj npr. zgrade Hrvatskog narodnog kazališta. Logički se nameće pretpostavka da je i većina urbane opreme iz tog razdoblja koju vidimo na rijetkim sačuvanim prikazima – od javnih satova, rasvjete, klupa i sl., uglavnom izrađena prema nacrtima nastalim u Beču¹⁰. S druge strane, zahvaljujući otvaranju Obrtne škole, lokalna proizvodnja utkala je u grad brojne elemente autohtonije provenijencije, poput fontana na Zrinjercu

ili ograde Zgrade bogoštovlja i nastave u Opatičkoj ulici (danas Institut za povijest). Jedan od najvažnijih elemenata te vrste svakako su ulazna vrata u pješački prolaz zgrade Prve hrvatske štedionice¹¹ (tzv. Oktogon).

Početkom 20. stoljeća, rad arhitekta Huga Ehrlicha u suradnji s Viktorom Kovačićem pokazuje tendenciju zahvata u urbanom prostoru koji u malom mjerilu pokazuju velike ambicije. Nažalost, to su ujedno i slučajevi koji pokazuju kontinuum jedne od najvećih zagrebačkih boljki, veće

čak i od longitudinalnih barijera što presjecaju grad a koje su se već odavno trebale sanirati: radi se naime o dominaciji političkog nad strukovnim. To je i razdoblje daljnje polarizacije društvenih odnosa, pri čemu sub-standardni životni prostor metastazira: do 1900. nema podrumskih stanova, 1910. godine ima ih gotovo 700. U takvoj situaciji permanentne društveno-političke krize nastaju dva zanimljiva mikro-urbanistička zahvata u kojima dispozicija urbane opreme ima ključnu ulogu: uređenje Jezuitskog trga i regulacija Strossmayerovog šetališta (1910-1914.).

“Ono što su Kovačić i Ehrlich ostvarili na Jezuitskom trgu bilo je za Zagreb nešto posve novo. Oni su nenametljivom arhitektonskom i plastičnom intervencijom oblikovali pravi tip polifunkcionalnog urbanog trga, koji u sebi sjedinjuje estetsku, društvenu, rekreativnu i prometnu funkciju. To je doista prvi arhitektonskim i plastičnim sredstvima oblikovani zagrebački trg...”¹². Međutim, “od sedam lipa, koje Kovačić postavlja u obliku slova L tako da zelenilom zatvore jugoistočni kut trga, zasađene su samo četiri, klupe ispod lipa su odbačene, a udubljenja za sjedenje izvedena su u ogradnom zidu prema samostanu, koji je zbog toga povišen na 95 cm (na Kovačićevom nacrtu ovaj zid visok je samo 35 cm). Osim što uz zid nisu posađene lipe, nije sačuvano ni staro kameno popločenje, za što se zalagao Kovačić, a kasnije i Ehrlich...”. Odlukom tadašnjeg Gradskog poglavarstva da udubljenja za sjedenje izvede u ogradnom zidu prema samostanu dokinuta je dijagonala trga iz Kovačićeva idejnog rješenja, a “trg je ne samo izgubio svoju prostornu okosnicu nego je time i vizualno skraćen”¹³.

potpis pod sliku - sivo

Paralelno s uređenjem Jezuitskog trga odvija se i regulacija Strossmayerovog šetališta¹⁴. Na šetalištu Ehrlich “uvodi dekorativno zelenilo projektirajući u zidu udubine sa zemljom i ostavljajući u podnožju zida zemljane ispuste za penjačicu...”, sâm projektira svjetiljke koje i danas stoje na svom mjestu, a ukupnost malih zahvata donosi “intimno, gotovo interijersko mjerilo promenade”¹⁵. Međutim, radi se o nedovršenom projektu: novac namijenjen šetalištu prenamijenjen je u pripomoć ranjenicima u Balkanskom ratu.

Civilizacijska cezura Prvog svjetskog rata tako je zaustavila i one rijetke napredne, a političkim odlukama okljaštrene, momentume upravljanja zagrebačkim urbanitetom dok je vrijeme koje je nastupilo nakon nje nastavilo negativne predratne tendencije: iako se Zagreb u većini povijesnih narativa ‘razvija’ te postaje centrom brojnih industrija među kojima se naročito ističe grafička, istovremeno u njemu biva izgrađeno “oko 8000 ‘divljih’ kuća, što je vrlo veliki postotak u odnosu na ukupan broj zgrada izgrađenih u tom razdoblju

(19.394)”¹⁶. Zagreb se širi istočno od današnje Draškovićeve ulice, nastaju urbane dijagonale koje 1930ih nalaze svoje stjecište u dva vrlo značajna trga: današnjem Trgu žrtava fašizma i Trgu kralja Petra Krešimira IV. Vrijeme je to kada Antolić, Ulrich i Seissel pripremaju internacionalni natječaj za generalnu regulacijsku osnovu, koju i izrađuju 1938. godine. Taj period vrlo naprednog urbanizma i visoko razvijenog ukusa društvenih elita¹⁷, koji je ujedno i period krajnjeg zaoštavanja borbi između naprednih ideja i antihumanih ideologija

devastirana, ili opet zamijenjena generičkim proizvodima vrlo niske kvalitete. Rasvjeti tih zaštićenih, a usprkos tome devastiranih, urbanih cjelina pažnju je (ako je suditi prema zapisanom) posvećivao isključivo Fedor Kritovac.

I opet, još stravičnija civilizacijska cezura Drugog svjetskog rata staje na put naprednim idejama onog doba. Razdoblje nakon rata, na svu sreću, nastavlja razvijati brojne ideje, pa se tako ostvaruje i Zagreb južno od Save, ideiran još u predratnim planovima. Prežici historicističkog (stup za oglašavanje) i međuratnog (cilindrični kiosci za štampu) perioda nastavljaju obilježavati zagrebačke ulice i trgove.

Iako i u desetljećima koja su uslijedila govorimo o razdoblju kada dizajn u raznim sferama društveno-političkog zauzima bitno mjesto, u organizaciji svakodnevnog života između radnog mjesta i kućnog ognjišta kao dva osnovna pola između kojih se odvija dnevno kretanje zaposlenog muškarca i žene, nije ostalo mjesto za dizajn urbanog mobilijara u javnom prostoru. Iako se angažirano

teoretizira o dizajnu kao “snažnom sredstvu stvaranja određenog sistema društvenih vrijednosti”¹⁸, dizajnu fizičke i urbane sredine, kao i dizajnu okoline (Keller, Kritovac 1970. i Meštrović 1980.), u zagrebačkom javnom prostoru ta napredna razmišljanja nisu ostavila permanentni trag. Dizajnerska praksa bila je usmjerena na interijere (privatne i javne), a izvanredno zanimljiva djelatnost oblikovanja izložbenih paviljona nije se proširila na javni prostor. Ostaje neodgovoreno pitanje je li ta činjenica posljedica dominantnih političkih faktora pri

potpis pod sliku - sivo

čemu se u javnom prostoru velika pažnja posvećuje privremenim instalacijama u obliku panoa kojima se obilježavaju veliki državni praznici, ili nedovoljnog angažmana u praksi samih dizajnera. Treba podcrtati da je Fedor Kritovac od samih početaka svog društvenog djelovanja u ulozi, možemo reći, kroničara javnog prostora Zagreba, najprije u časopisu *Čovjek i prostor*, a kasnije i izdanjima poput *15 dana*, *Komunalni vjesnik*, itd., neumorno ukazivao na problematiku urbanog mobilijara i vizualnih komunikacija, kao dviju tema koje se u gradskom prostoru blisko prožimaju. Već

1970e ukazuje na danas dominantnu društvenu činjenicu javnog prostora: “nekontrolirano gomilanje informacija i poruka” koje “stihijski preformirava izgled mnogih gradskih ambijenata”. U toj potrebi za uspostavljanjem “odnos(a) između predmeta i korisnika” kao nečeg što je “viši [...] stepen uzročnopsljudičnog, te pripada [...] sferi komunikacijskog”, Kritovac vidi i imperativ “adekvatnog planiranja ovih elemenata urbanog prostora” te upućuje na “istraživanje onih korelacionih veza, kojih bi valorizacija i transponiranje u kategorije sistema i podsistema doprinijelo, ne isključivo estetičkom već komunikacijskom, dakle integralnom tretmanu artificijelne čovjekove sredine”. Kritovac ukazuje na tada postojeći *Centar za industrijsko oblikovanje* kao entitet koji bi pri regulaciji i usmjerenju razvoja gradske mikro-opreme mogao naći priliku za “dokaz i afirmaciju”¹⁹.

S obzirom na izostanak tragova u samom prostoru, time je i značajnije naglasiti intervencije privremenog karaktera: dizajn za

pokretnu biblioteku *Putujuća knjižnica/Bibliovlak* Ivana Picelja iz 1946/7. za Nakladni zavod Zora npr., te svjetlosne instalacije Vladimira Bonačića na robnim kućama Na-Ma iz 1969. i 1971. godine; ili pak prijedloge – npr. tipsku autobusno-tramvajsku čekaonicu i paviljon za prodaju autobusnih karata Grozdana Kneževića iz 1960. godine.

1970e godine obilježene su izvanrednim dosezima umjetničkog rada u javnom prostoru, koji opet nisu naišli na pozitivan odjek u društveno-političkom karakteru

interdisciplinarnog promišljanja javnog prostora. 1971. godine na inicijativu Željke Čorak osniva se sekcija *Prijedlog* u okviru 6. zagrebačkog salona. “Natječajem specificirana tema sekcije *Grad kao prostor plastičkog zbivanja* proklamirala je volju za usmjerenim djelovanjem na humanizaciji ljudskog okoliša, odnosno (degradirane) gradske sredine”²⁰. Privremene intervencije koje treba zabiježiti iz te godine su bile: *Grad s vlastitom sjenom* (bojenje pločnika) Borisa Bućana u Varšavskoj ulici, postavljanje foto-portreta slučajnih prolaznika na Trgu Republike

(danas Trg bana Jelačića) Brace Dimitrijevića čime se po prvi puta više-obrazni portret J. B. Tita zamjenjuje portretima tzv. ‘malih’, ‘običnih’ ljudi, te *Kućice ljubavi* u okolini Umjetničkog paviljona Nade Orel. Te godine predložena je i jedna od rijetkih trajnih intervencija u javnom prostoru grada, a to je postav skulpture *Prizemljeno sunce* Ivana Kožarića. Iste godine u okviru *Mogućnosti* u Galeriji suvremene umjetnosti na Katarininom trgu, Gorki Žuvela ostvaruje privremenu intervenciju elementima “koji u urbanom prostoru vrše stanovite korekcije [...] mijenjaju donekle funkciju ulice i trga pretvarajući ih u [...] slobodno polje namijenjeno igri”²¹, dok Jagoda Kaloper ‘okupira’ prostor grada trans-formirajući ga u galeriju, a Sanja Iveković i Dalibor Martinis izmjenu urbanog okružja vide u vrlo zanimljivim intervencijama neonskom rasvjetom. Goran Trbuljak od zelenog vinila izrađuje stubove koji vise s uličnih svjetiljki te “na raskrižjima ulica i noću osvijetljaju okolni prostor neuobičajenom svjetlošću”. I treći put – te iste godine na Bijenalu jugoslavenskog industrijskog dizajna (BIO 4) nagrađen je montažni element kioska K 67, dizajnera

potpis pod sliku - sivo

Saše Maehtiga, proizvodnje tvrtke Imgrad iz Ljutomera.

U ovom desetljeću, sudimo li prema dostupnoj literaturi, industrijska proizvodnja usmjerena je tek na proizvodnju tipskih kioska za kojima je vjerojatno vladala *potreba* (pretpostavljam ekonomskog karaktera), dok se trans-formativna i trans-duktivna²² promišljanja odvijaju u sferi umjetničkog stvaralačkog diskursa. Nažalost, usprkos prijedlogu za osnivanje postdiplomskog interdisciplinarnog studija na zagrebačkom sveučilištu iz

1972. godine te potpisivanju Samoupravnog sporazuma u Beogradu i osnivanjem *Zajednica za unapređenje dizajna* iz 1974. godine.

Početak 1980ih obilježen je trajnim postavom instalacije *Poezija prostora/Stepenice* u Maksimirskom perivoju, točnije na jugoistočnom dijelu petog jezera. Ovu instalaciju odlikuje karakter umjetničkog djela koje istovremeno figurira i kao element urbanog mobilijara – naime, može poslužiti kao objekt/predmet na kojem se sjedi, odnosno mikrolokacija

odmorišta. To je desetljeće kada lokalne mjesne zajednice i narodna sveučilišta pokazuju vrlo jak interes za transformaciju urbane okoline pri čemu se naročito ističu kvartovi Maksimir i Peščenica.

Zahvaljujući jednoj takvoj inicijativi ostvaruje se jedna od najpoetičnijih i istovremeno najuspjelijih intervencija u urbanom prostoru Zagreba uopće, a to je 'Urbana slika' Bernarda Bernardija s idejnim rješenjem iz 1980. godine kada je isto odabrano na natječaju kojeg je raspisalo tadašnje Narodno sveučilište Maksimir (današnji Centar za kulturu i informacije Maksimir). Iz samog naziva se ne da zaključiti da se tu radi u sretnom spoju urbane skulpture izvedene u vrlo jeftinom materijalu (betonske kanalizacijske cijevi) i murala, čime se stvorio urbani ambijent kojeg Bernardi kao da je opisivao u svom tekstu iz 1959. godine. Postignuta je, naime, "sinteza plastičkih umjetnosti, koja treba da izbriše razlike između pojedinih manifestacija umjetnosti i gdje će naš cijeli životni okoliš i pejzaž postati umjetnički medij", stvara se permanentni "doživljaj

nedeljnog prijedpodneva”, a zahvaljujući domišljatom i inventivnom korištenju prefabriciranih betonskih cijevi “industrijsko oblikovanje vrši svoju pravu društvenu funkciju formiranja novog životnog pejzaža”²³. Nažalost, ova komparativna prednost te izvanredne mikrolokacije odmorišta koje zadovoljava brojne urbane standarde (značenje mjesta, prilagođeni specifični uvjeti oblikovanja, dominantna funkcija odmorišta, utjecaj drugih funkcija u prostoru, intenzitet i uvjeti korištenja, itd.²⁴) nikada nisu iskorišteni na najbolji mogući način – umjesto da se jeftini elementi jednostavno redovno zamjenjuju, oni se štite odlukom Konzervatorskog zavoda, dok u prostoru svojom dotrajalošću ugrožavaju korisnike. Namjesto neizmjerne vrijedne ideje koja se već mogla diseminirati na bezbrojnim lokacijama, štiti se bezvrijedna materija jeftino fabriciranog elementa. Slučaj ‘Urbane slike’ danas, mikro je slučaj sveprisutne politikantske perversije društveno-političkih matrica odnosa čovjeka i predmeta koje materijalnu kulturu dematerijaliziraju da bi je kao takvu, devastiranu i neupotrebljivu –

štitili tek deklarativno na papiru.

1990ih nastupa i treća civilizacijska cezura: u obliku ratova na prostorima socijalističke Jugoslavije. Iako je Zagreb fizički tim ratom, kao i prethodnim (u usporedbi s gradovima poput Beograda, Karlovca, Sarajeva, Vukovara, ...), jedva dotaknut, posljedice se itekako očitavaju u tkivu grada. U vrijeme kada je s obzirom na dominantnu nacionalnu retoriku trebalo prije svega zbrinjavati izbjeglice (kojima niti političke niti strukovne strukture nisu pružile nikakvu

potpis pod sliku - sivo

podršku u smislu organizacije dostojnog privremenog ili trajnog smještaja), tadašnja gradonačelnica Zagreba Marina Dropulić bavila se rekonstrukcijom Ilice nadomak reprezentativnog gradskog trga, pri čemu je suzila komunikacijski prostor na sredini ulice između tramvaja, te opteretila istu popločenjem i urbanim detaljima dubiozne kvalitete. Devedesete su obilježene doslovce kasapljenjem javnog prostora, što se očitovalo kako u gradnji tzv. ‘urbanih’ vila pri čemu se nije mislilo ni na osnovnu infrastrukturu, a kamoli na pločnike, rasvjetu ili

potpis pod sliku - sivo

bazičnu signalizaciju i vizualno-komunikacijske elemente, potom zasićenju nacionalnim simbolima do mjere nasilničkog neukusa, ta onda i u sveopćoj komercijalizaciji svakog raspoloživog centimetra javne površine – od *billboard*-iziranja do okupiranja pločnika parkirnim mjestima i terasama kafea, a danas i posvemašnjom 'šatorizacijom'. Najnovija besmislena popločenja, već standardno 'stupićanje' zaštitnim prometnim stupićima te 'fontanizacija' zelenih gradskih površina samo su dokazi u prilog činjenici kako urbana oprema

u službi politike krajem 20. i početkom 21. stoljeća komodificira javno dobro da bi zadovoljila ne *potrebe* građana, već gramzivost administrativne uprave. "Politički grad još nije 'urbano'. Jedva je njegovo predosećanje."²⁵ Međutim, sadašnji oblici administrativne uprave ne pred-osjećaju, iako im je to plaćena društvena zadaća.

Brojne zagrebačke ulice su do današnjeg dana izgubile svoj karakter, te prijedloge poput onog Dafne Berc²⁶ za re-vitalizaciju metabolizma Maksimirske ulice treba uvrstiti u rijetke napore da se

urbani mobilijar promišlja na smislenijoj skali društvenih vrijednosti no što je to oblikovanje singularnog koša za smeće ili klupe. Ili, bolje rečeno, rijetke napore da se restrukturiraju društvene vrijednosti grada i – gradskosti. Iako je povijest zagrebačkog urbaniteta očito češće povijest mogućnosti, prijedloga, privremenih intervencija i politikantskim odlukama okljaštrenih postignuća, tim veća je potreba njenog pažljivog ispisivanja.

NAPOMENE

⁰¹ De Certeau (2000.)

⁰² Sintagma radikalna simultanost preuzeta je iz govora Doreen Massey (Massey 1984, 2005.) o radikalnoj suvremenosti i posljedičnoj simultanosti te alternativnoj konceptualizaciji prostora kroz predmet humane geografije i diskurzivne metode oblikovanja politika odnosa u prostoru.

⁰³ Latour (2005.)

⁰⁴ Na puno jednostavniji način je to formulirao Winston Churchill: "We

shape our buildings; thereafter they shape us”, a parafrazira i Marshall McLuhan: “We shape our tools, and then our tools shape us”.

⁰⁵ Halprin (1973.)

⁰⁶ Prije svega mislim na uvođenje kanalizacije i vodovoda.

⁰⁷ Iako se razdoblje nakon Drugog svjetskog rata u većini dominantnih narativa označuje kao razdoblje mira, okviri svjetske povijesti (rat u Indokini, pa tzv. ‘hladni rat’, te svi ratovi koji su uslijedili) jasno pokazuju da su razdoblja mira bila vrlo kratkotrajna i nisu se mjerila u desetljećima, pa čak ni u godinama.

⁰⁸ Iz *Plana malih komunalnih akcija Gradske četvrti Maksimir* razvidno je da se na lokalnom nivou troše vrlo velika sredstva za uvoz generičke opreme poput zaštitnih stupića, sprava na dječjim igralištima, klupa i javne rasvjete. Izvor: Maksimir, moj kvart, Zagreb: svibanj 2006, str. 11-14.

⁰⁹ Vremenitost ovdje nikako nije vrlo opasna metafora tradicijske baštine i identiteta (na koju upozorava Gayatri Spivak) koju navodno generira, već upravo obratno - vremenitost je ovdje metafora za situiranje procesa konstantne transformacije identiteta, kako individualnih tako i kolektivnih (na koje poziva David Harvey).

¹⁰ Radi se o pretpostavci. Naime, samo se u Beču mogu pronaći npr. natječajni nacrti za oglasne stupove kakvi se vide na prikazima većine tadašnjih austrougarskih gradova: od onih najvećih, poput Beča i Praga, do manjeg mjerila u kojem su recimo Brno, Subotica, Zagreb, itd. Vidjeti Blau, E. i Platzer, M.

¹¹ Josip Vancaš gradi palaču Prve hrvatske štedionice, stvorivši tako prvi nadstvođeni javni prostor u Zagrebu, a ujedno i jedini dijagonalni urbanistički potez u Donjem gradu (1901.). Tako ostaje sve do probijanja dijagonala prema Trgu N, odnosno današnjem Trgu žrtava fašizma kasnih 1920ih.

¹² Domljan (1979: 56)

¹³ Domljan (1979: 57)

¹⁴ Na poziv gradskog poglavarstva Ehrlich izrađuje idejno rješenje 1910. godine.

¹⁵ Domljan (1979: 59)

¹⁶ Domljan (1979: 61)

¹⁷ Isti se očituje u brojnim detaljima privatnih prostora npr. Novakove ulice, a za ovaj kontekst valja istaknuti stolice Marcela Breuera ispred Gradske kavane na Jelačićevom trgu.

¹⁸ Keller (1975: 36)

¹⁹ Kritovac (1970.)

²⁰ Butković (2008: 9)

²¹ Maković (1971.)

²² Lefebvre (1974: 13)

²³ Bernardi (1959.)

²⁴ Pegan (2007: 123)

²⁵ Lefebvre (1974: 43)

²⁶ Berc (2010.)

LITERATURA

Berc, D. (2010.) *Prijedlog za plan malih komunalnih akcija*, Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene, Berc, D. i Leboš, S., ur., Zagreb: UIII: 48-52

Bernardi, B. (1959.) Uvod, Arhitektura 1-6 (13): 6-18

Blau, E. i Platzer, M., ur. (1999.) *Shaping the Great City*, München, London, NY: Prestel

Butković, L. (2008.) *Sekcija Prijedlog Zagrebačkog salona 1971–2002. Zamisli i realizacije na polju javne skulpture grada Zagreba*, Anali Galerije Antuna Augustinčića 27 (27): 7-74

De Certeau, M. (2000.) *Invencija svakodnevice*, Zagreb: Naklada MD

Domljan, Ž. (1979.) *Hugo Ehrlich*, Zagreb: Društvo povjesničara umjetnosti

Halprin, L. (1973.) *Gradovi*, Beograd: Građevinska knjiga

Harvey, D. (1996.) *Justice, Nature and the Geography of Difference*, Oxford: Blackwell

Keller, G. (1975.) *Design – Dizajn*, Zagreb: Vjesnik, Agencija za marketing – Odjel publiciteta

Kritovac, F. (1970.) *Stihijnost ili integritet*, Čovjek i prostor 205 (17): 21

Kritovac, F. (2011.) *Gradski detalj: Urbana slikovnica 1*, Zagreb: UIII

Kršić, D. (2009.) *Ideologija dizajna i ideologije oko dizajna – work in progress*, www.kuda.org/dejan-krsic-ideologija-dizajna-i-ideologije-oko-dizajna-work-progress, posjećeno 11. 12. 2012.

Latour, B. (2005.) *Nikad nismo bili moderni: Ogled iz simetrične antropologije*, Zagreb: Arkzin / UIII

Lefebvre, H. (1974.) *Urbana revolucija*, Beograd: Nolit

Maković, Z. (1971.) *Mogućnosti za 1971. u Galeriji suvremene umjetnosti*, Čovjek i prostor 221 (18): 16-18

Massey, D. (1984.) *Spatial Divisions of Labour*, London: Macmillan

Massey, D. (1984.) *For Space*, London: Sage

Meštrović, M. (1980.) *Teorija dizajna i problemi okoline*, Zagreb: Naprijed

Pegan, S. (2007.) *Urbanizam: Uvod u detaljno urbanističko planiranje*, Zagreb: AF

Vukić, F. (1997.) *Stoljeće hrvatskog dizajna*, Zagreb: MGC Klovićevi dvori

ZGurbanimobilijarij

Generički (nekad standardizirani) | osnovni: klupe, posude za odlaganje otpada, rasvjetni stupovi | kiosci, tramvajske i autobusne stanice | gotovo nestali: telefonske govornice, oglasni stupovi, česme, pumpe za vodu, ulični satovi, blatočistači, uglobrani | podna ploha: popločenje, rubnjaci, šahtovi, zebre, oznake na kolniku | prometni elementi: stupići, polukugle, ograde | znakovi: putokazi, kućni brojevi, prometni znakovi | **Site-specific** | dizajniran posebno za pojedine trgove, ulice, parkove i sl. | parkovni paviljoni/sjenice, fontane | **Pokretni elementi** | štandovi, kolica, tende, terase kafića, suncobrani, građevinske skele | tramvaji, autobusi, taksiji | policajci i gradski službenici (prometnici, hostese i sl.) | **Oglašavački** | displeji, medijske fasade, svjetlosne instalacije, *billboardi* i sl.

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

Sveprisutni koševi za smeće svedeni na funkcionalni minimum

Posuda za odlaganje mješovitog i reciklažnog otpada, Pariz | samo nekoliko elemenata: nosivi metalni stupić i stopa, obruč i prozirna vrećica za otpad | pojednostavljena proizvodnja, snižena cijena produkta, pojednostavljeno mijenjanje/pražnjenje vrećice

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

generički (nekad standardizirani)

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

gotovo nestali

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

podna ploha

**Ulično popločenje prefabriciranim
betonskim elementima kao obilježje
gradske četvrti ili dijela grada**

Popločenje gradske četvrti l'Eixample, Barcelona | jednostavna geometrizacija elemenata u službi ornamentiranja s referencama na tradiciju | primjer gradskog detalja koji se proizvodi, koristi i obnavlja u velikim serijama te svojom rasprostranjenošću kreira specifični lako zapamtljivi identitet

podna ploha

podna ploha

podna ploha

Poklopci uličnih šaftova od lijevanog željeza kao upotrebljivi (i upotrebljavani) suveniri industrijalizacijskog doba

Karim Rashid, Con Edison Millenium Manhole Cover, pobjednički natječajni rad 1999. | primjer neupadljivog urbanog elementa koji je kroz povijest ipak bivao pomno oblikovan | autorova pobjeda na natječaju njujorškog gradskog servisa električke, tvrtke Con Edison, lansira 'prozaični' poklopac u sferu 'visokog' produkt dizajna

podna ploha

podna ploha

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

prometni elementi

znakovi

znakovi

znakovi

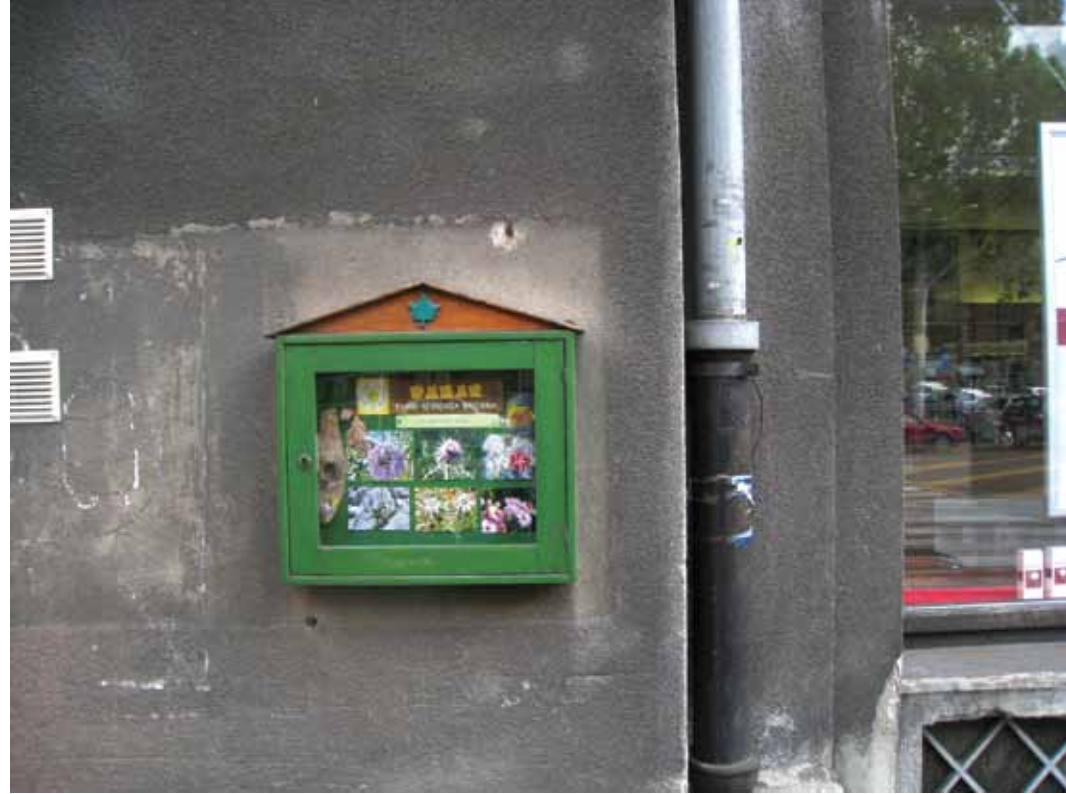
znakovi

Remekdjelo grafičkog dizajna

Karta londonske podzemne željeznice (The Tube Map) | dijagram sustava javnog prijevoza umjesto stvarnih prostornih odnosa stanica prikazuje njihove relacijske odnose i veze, djeluje kao vrsta 'mentalne mape' te postaje čak i simbolom grada | osnovni koncepti dizajna ovog dijagrama postali su instrumentarij primjenjiv za mapiranje različitih mrežnih sustava širom svijeta

znakovi

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

site-specific

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

pokretni elementi

Pokretna 'urbana oprema' kao dizajnirani simbol

The London Bus i Yellow Cab NYC | vozila javnog gradskog prijevoza kao ikona i suvenir grada (uz crveni telefonski kiosk) | stalna prisutnost velikog broja istovjetnih taksi vozila na ulicama grada postaje neodvojivi dio njegovog identiteta | prvobitni izbor boje po kriteriju najbolje uočljivosti (prema istraživanju Sveučilišta Chicago) rezultira snažnim kromatskim kodiranjem slike grada

pokretni elementi

pokretni elementi

Stilizirani stalci za bicikle

David Byrne u suradnji s NYC Department of Transportation, Manhattan i Brooklyn 2008. | devet privremenih 'instalacija', izrađenih od istih metalnih profila kao i uobičajeni standardizirani elementi | *celebrity* angažman na promociji kako gradskog biciklizma tako i pripadajuće mu urbane opreme, s dozom humora i autorskim potpisom

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

ostalo

PAR PREMISA URBANOG UPRAVLJANJA

Vanjski, neizgrađeni prostori grada igraju jednako važnu ulogu u gradotvornosti kao i njegova izgrađena struktura – pri sâmom njegovom funkcioniranju, i pri izgradnji ili razgradnji njegovog identiteta. U gradskom krajoliku, gdje se baš sve međusobno isprepliće, ne može se govoriti o eksterijeru kao o zasebnoj kategoriji, već isključivo o eksterijeru uvjetovanom višeslojnim parametrima i procesima koji određuju grad. Taj kondicionirani eksterijer uređuje se da bi se kreiralo određene točke, mjesta ili poteze posebnog značaja u gradu, ili organiziralo svakodnevne servisne procese u međuprostorima odnosno ‘ne-mjestima’⁰¹ grada.

U prvom slučaju pažnja se posvećuje suptilnijem i detaljnijem osmišljavanju prostora, kako u smislu projektiranja elemenata ambijenta (detalja pročelja, popločanja, ograda, ...), tako i u smislu dizajna i/ili kataloškog odabira artefakata odnosno mobilijara koji će se u njemu nalaziti (klupa, nadstrešnica, sprava za igru, posuda za zelenilo, rasvjetnih tijela, ...). Svaki od ovih prostora poseban je

i jedinstven ‘slučaj za sebe’. Iako u slabo održavanom stanju, i iako bi ih se dalo i znatno unaprijediti, većina zagrebačkih trgova, pješačkih poteza, parkova, dječjih igrališta, tramvajskih i autobusnih čekališta – od kojih su mnogi ostaci minulih sretnijih vremena – i danas su prilično pristojno osmišljeni, projektirani i dizajnirani ambijenti.

Drugi slučaj povezan je s utilitarnim elementima za (p)održavanje života u gradu koji se implementiraju u prostor, ili njime prolaze, služeći organizaciji i regulaciji prometa, odstranjivanju otpada, javnoj

rasvjeti, zaštiti od požara itd. Radi se o uobičajenim, sveprisutnim prometnim znakovima, semaforima, putokazima, rubnjacima, šahtovima, kandelabrima, hidrantima, tablama s nazivima ulica te kućnim brojevima, do prometala poput tramvaja, autobusa i taksija. Njihova nužna brojnost, repeticija i rasprostranjenost na teritoriju čitavog grada s jedne strane upućuju na značaj njihovog doprinosa gradskim ekonomijama – postavljanje, popravci i zamjene tolikog broja artefakata podrazumijevaju značajan fluks uloženog rada i materijala i, s druge

strane, novca. Zbog repeticije elemenata (gradski⁰²) izdaci za ove intervencije daleko su od skromnih. S druge strane, upravo repeticija daje upečatljivu prisutnost ovom utilitarnom miljeu, predstavljajući moćan instrumentarij za kreaciju, ali i za dezintegraciju identiteta grada. Pritom vrijedi zlatno pravilo – na koji god način se identitetska problematika razmatrala, ne smije se ići protiv identiteta grada *per se*.

PAR ELEMENATA ZAGREBAČKOG NEUPRAVLJANJA

Predominantni, najuočljiviji elementi zagrebačkog urbanog uređenja danas su npr. prometni stupići, koševi i kontejneri za odlaganje otpada te oznake parkirnih mjesta i biciklističkih staza. Njihova neobzirna repeticija ne proizvodi samo vizualno zagađenje (ponekad čak i blokirajući pješačke perspektive), već ne dopušta ni minimum propisnog korištenja prostora – pretrpavanje zagrebačkog urbanog krajolika ovim elementima ograničava umjesto da diverzificira njegov prostorni kapacitet. Uz tradicionalnu atmosferu mračne

202 ‘istočnoevropske’ destinacije sa slabom gradskom rasvjetom i fasadnom žbukom koja se odavno pretvorila u prašinu, urbani *image* centra i drugih zagrebačkih kvartova danas uglavnom kreiraju ulični pločnici gusto ograđeni prometnim stupićima tj. linearni konstrukti koji funkcioniraju poput ‘tôrova’ u kojima se korisnici – brži ili sporiji hodači, vozači kolica, bicikla, koturaljki ili *skateboarda* – međusobno nemilosrdno guraju te sudaraju s kontejnerima postrojenim u kolone uz pročelja zgrada ili grupiranim uz pojase poluusahlog zaštitnog zelenila. U tom pogledu jedini izuzetak je Novi Zagreb, uslijed izdašnjeg (modernističkog) dimenzioniranja prometnih komunikacija.

Iako se ovdje nikako ne zagovara aseptični pristup, problem se sagledava prvenstveno u politikama upravljanja prostornim resursom grada – koji bi ipak morao omogućiti efikasniji smještaj i nesmetano odvijanje raznih simultanih funkcija. Zar je teško osmisliti režim zbrinjavanja otpada kojim bi se reducirao broj artefakata

u prostoru? Ili inteligentnije korištenje prostora drugačijom preraspodjelom funkcija? Uz to se već pri prvom koraku promišljanja suvislijih obilježja i atmosfere mreže gradskih ‘ne-mjesta’ raspoznaje potencijal redefinicije upravo nekoliko navedenih najprisutnijih artefakata. Ne bi li se npr. funkcija notornog prometnog stupića mogla preklopiti s funkcijom uličnog rubnjaka kako bi se zagrebačke ulice fizički i vizualno oslobodile ograda ‘tôrova’? Pritom bi se moglo principijelno ugledati na preživjele primjere s kontinuitetom – npr. na zeleni

‘koš za smeće’ zagrebačke Čistoće ‘strogog’ dizajna (u varijacijama samostojećeg, polusamostojećeg ili zidnog tipa, sa/bez zaštite od kiše ili pepeljare), ili zagrebački plavi tramvaj⁰³ – koji su istovremeno jedni od zadnjih ikoničkih tragova gradske svakodnevice i autohtone domaće proizvodnje.

Ovom prilikom refleksija se zadržava samo na prvom koraku tj. na fizičkim artefaktima koji bi uz svoju funkcionalnu ulogu u urbanom *managementu* mogli postati i nosiocima dodane identifikacijske vrijednosti brojnih

gradskih, pa čak i kvartovskih, ‘ne-mjesta’, iako je za nastavak rasprave o gradotvornosti urbanog ‘mobilitarija’ važan i iskorak iz fizičkog u virtualno polje trenutno isključivo komercijalnih medija u gradu⁰⁴ – displeja, medijskih fasada, svjetlosnih instalacija, *billboarda* i sl. – koji danas fundamentalno mijenjaju percepciju gradskog okoliša. Projektiranje njihovih formata, mjerila i prostornog razmještaja također bitno utječe na osmišljavanje niza vizualnih sekvenci grada, opet, i u funkcionalnom i u smislu alteracije gradskog identiteta.

NAPOMENE

⁰¹ Francuski antropolog Marc Augé je 1995. skovao pojam ‘ne-mjesta’ kako bi se referirao na mjesta prolaznosti koja nisu dovoljno jednoznačno identitetski profilirana da bi ih se moglo smatrati ‘mjestima’.

⁰² Gradski budžet najovisniji je o prilivu sredstava poreskih obveznika. Zanimljiv je podatak da Zagreb danas ima gotovo jednako visok godišnji

budžet kao npr. Barcelona, grad istaknutog svjetskog značaja s dvostrukim brojem stanovnika, koji je tehnološki, urbanistički, umjetnički i svojom razvojnom vizijom suvremena metropola.

⁰³ Zagrebački plavi tramvaj jednako je upečatljiv element identiteta grada kao i poznati londonski crveni autobus ili njujorški *Yellow Cab*.

⁰⁴ Na tragu nekadašnjih svjetlosnih intervencija Vladimira Bonačića, Sanje Iveković, Dalibora Martinisa ili Gorana Trbuljaka.

O AUTORIMA

Luciano Basauri je arhitekt iz Santiaga de Chile. Nakon studija arhitekture na Universidad Central de Chile, gdje je radio kao asistent do svog dolaska u Evropu, završio je poslijediplomski studij na Berlage Institute u Nizozemskoj. 2007. s Dafne Berc suosniva Analog, arhitektonsku organizaciju za projektiranje i istraživanje u proširenom području arhitekture i urbanizma. Njihov rad je, između ostalog, objavljivan u časopisima *Život umjetnosti*, *Čovjek i prostor*, *Oris*, *SPAM-Roulotte*, *Materia Arquitectura* i knjigama *Nedovršene modernizacije: Između utopije i pragmatizma* (2012.) i *Tourism, Dispersion, Camouflage* (2009.).

Dafne Berc je arhitektica iz Zagreba. Trenutno završava doktorat na Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, Universitat Politècnica de Catalunya s tezom *Mediterranean Species: Tourism Landscapes*. Završila je poslijediplomski studij na Berlage Institute u Nizozemskoj nakon studija arhitekture na Sveučilištu u Zagrebu, gdje je i predavala do 2012. 2012/13. članica je uredništva *online* časopisa *Čovjek i prostor*.

Dominko Blažević je arhitektonski kritičar, prevoditelj i *copywriter*. Diplomirao je arhitekturu na The Cooper Union School of Architecture u New Yorku. Tekstove je objavljivao u raznim časopisima (*Oris, Čovjek i prostor, Projekt*). 2011/12. bio je član uredništva web stranice Društva arhitekata Zagreba. 2012/13. glavni je i odgovorni urednik *online* časopisa *Čovjek i prostor*.

Jana Dabac je arhitektica iz Zagreba. Diplomirala je arhitekturu na Sveučilištu u Zagrebu. Surađivala je s raznim arhitektonskim uredima te udrugama Analog, Platforma 9,81 i UIII. 2007. s Ivom Urodom suosniva Stanicu za arhitekturu i dizajn DIAPOZITIVA, a 2011. s Juranom Hraste CURICE*, koje se bave fotografskim projektima i sudjeluju na grupnim i samostalnim izložbama u Galeriji Studentskog centra, Galeriji Greta, Galeriji Nano i Galeriji Matice Hrvatske u Zagrebu te u galeriji Moria u Starom Gradu na Hvaru. 2010/11. bila je članica uredništva časopisa *Čovjek i prostor*.

Sonja Leboš je urbana antropologinja i osnivačica Udruge za interdisciplinarna i interkulturalna istraživanja (UIII), polaznica

dokorskog studija na Sveučilištu u Zadru (Katedra za etnologiju i kulturnu antropologiju) gdje se bavi temom *Grad na filmu, film u gradu*. Uredila je nekoliko izdanja: *Krešimirac* (2013.), *Ispražnjeno u povratu: Prilog etnografiji praznine* (2012. autor Bojan Mucko), *Bogdan Bogdanović/Ukleti neimar* (2012.), *Urbana slikovnica 1* (2011. s Dafne Berc i Valentinom Gulin Zrnić), *Mnemosyne – Theatre of Memories 1* (2010.), *Prostor identiteta, prostor interakcije, prostor promjene: Interdisciplinarna studija gradske četvrti Maksimir* (2010. s Dafne Berc), *Nikad nismo bili moderni: Ogled iz simetrične antropologije* (2004/5. u suradnji s ARKZIN).